

Звездан М. Арсић¹
Татјана С. Радојевић²
Универзитет у Приштини с привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за педагогију
Косовска Митровица (Србија)

УДК 37.064.2
37.026
Прегледни научни рад
Примљен 08/09/2019
Измењен 14/10/2019
Прихваћен 19/10/2019
doi: [10.5937/socpreg53-22970](https://doi.org/10.5937/socpreg53-22970)

УТИЦАЈ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА НА ПОЛОЖАЈ И ОДНОС НАСТАВНИКА И УЧЕНИКА У НАСТАВИ³

Сажетак: Последњу деценију XX и почетак XXI века друштва у транзицији обележиле су крупне друштвене промене. Те промене које карактерише трансформација с традиционалног на савремени приступ условљавају бројне промене и у васпитно-образовној и наставној теорији и пракси, чија је суштина усмерена на сагледавање повезаности развоја друштва и образовања, трансформацију система васпитања и образовања, као и на сагледавање положаја и односа наставника и ученика у настави. Настава је друштвена и социјална категорија у којој се остварују циљ и задаци васпитања и образовања, које карактерише друштвено-историјска условљеност и заснованост. Уважавајући ту чињеницу, као и претходно наведене констатације и захтеве, главна пажња у раду усмерена је на дескриптивно-историјско проучавање и анализу утицаја друштвених промена, на положај и однос наставника и ученика у настави током историјског развоја друштва, с посебним освртом на утицај актуелних друштвених промена у овом домену.

Кључне речи: друштвени развој, друштвене промене, образовање, ученик, наставник.

Увод

Као последица измењених друштвених односа, али и развоја знања, науке, технике и технологије, на данашњем ступњу друштвеног развоја настале су велике промене. Иако оне ни у теорији ни пракси нису никаква новост, промене које се дешавају у савременом друштву, због бројних карактеристика којима се одликују, знатно се разликују од оних у ранијим периодима цивилизацијског развоја, а као најважније, издајају се брзина и универзалност. Друштвене промене и напори да се изграде демократски и плуралистички политички системи одражавају се на систем васпитања

¹ zvezdanars69@gmail.com

² tatjana.radojevic@yahoo.com

³ Чланак представља резултат рада у оквиру пројекта *Косово и Мејхоџија између националној идентитет и евроинтеграција* (III 47023), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и образовања. Тако, на пример, у многим земљама, посебно у Југоисточној Европи, које карактерише постсоцијалистичка транзиција ка тржишној привреди, наставни предмети се ослобађају идеолошке ригидности и тоталитаризма, а образовање за демократију и људска права укључује се у постојеће предметне садржаје, или се уводи у облику нових предмета. Такође, редукују се и функције националних просветних власти, а васпитно-образовне институције добијају већу аутономију и могућност за нове иницијативе. У контексту тих промена поставља се и питање положаја и односа наставника и ученика у наставном процесу, с циљем да се проблеми у том домену реше суштински, а не само декларативно.

Међутим, и поред настојања да се васпитно-образовни системи у земљама у транзицији трансформишу у складу са захтевима савременог друштва, и даље постоје многобројни проблеми. Највећа препрека је отпор према променама првенствено оних чији је основни задатак да непосредно уводе промене у васпитно-образовни процес, затим недостатак материјалних средстава за њихову припрему и увођење, недовољно и неадекватно планирање и усмеравање њиховог увођења итд. Као последицу таквог стања имамо то да у реализацији наставног процеса и даље доминира фронтални облик рада, предавачка методологија и најчешће једносмерна комуникација у којој је ученик пасивни слушалац и прималац информација које треба да меморише и да их репродукује, како би доказао да их је научио.

Основни циљ промена у образовању у савременом друштву треба да буде усмерен на динамизирање наставе и мењање положаја наставника и ученика. У савремено организованој настави наставник не треба да буде „ексклузивни” предавач већ, пре свега, организатор динамичније наставе која ће се реализовати применом различитих метода и облика рада. То је једна од битних претпоставки да ученик, од пасивног слушаоца, постане актер у учењу, развоју и оспособљавању за разумевање актуелних друштвених промена и укључивање у савремене друштвене токове.

Утицај друштвених промена на положај и однос наставник и ученика у настави током историјског развоја друштва

Настава је специфична људска активност и посебна појава у развоју друштва. Као таква, настава има јасно изражену социјалну компоненту и друштвено-историјски условљен развој започет у периоду распадања родовске заједнице, с појавом робовласничких друштвено-економских односа. Друштвено-историјском условљеношћу настава у својој суштини и својој појавности увек изражава јединство и узајамност општих друштвених односа и категорија из чега проистиче и њена функција (Prodanović & Ničković, 1974, str. 27).

У свакој историјској епохи циљ и задаци наставе усклађивали су се с потребама времена, према актуелним друштвеним идеалима и стремљењима, што упућује на закључак да они не могу бити једном заувек дати. То је сасвим разумљиво ако се има у виду да их

„дефинише и подржава најутицајнија друштвена елита која увек тежи да преко циљева и задатака наставе контролише, не само васпитно-образовни систем, већ и основне правце развоја друштва, односно дистрибуцију укупне друштвене моћи” (Mijanović, 2008, str. 18).

У првобитној људској заједници није било ни школа ни наставе, а васпитање њених чланова остваривало се свакодневним производним радом који је био друштвена и радна васпитно-образовна институција. Раслојавањем првобитних (бескласних) родовских заједница дошло је до промене облика друштвене заједнице, међуљудских односа, начина производње и система васпитања и образовања. Друштвене промене које су настале с појавом приватног власништва условиле су економске и друштвене неједнакости. Издвојен је робовласнички слој, који економски оснажен и друштвено повлашћен поробљава и експлоатише слабије, претварајући их у робове и потчињене. То је довело до стварања два антагонистичка и непомирљива друштвена слоја – експлоататоре и експлоатисане. На тој основи развијао се и васпитно-образовни систем. С појавом посебних институција (завода, школа) за васпитање и образовање младих генерација, организована је настава као посебно издвојена васпитно-образовна делатност која је била намењена искључиво деци робовласника. Оно што карактерише наставу у школама робовласничког друштва јесте то да је ученик био у подређеном положају у односу на наставника, слепо послушан, а моделирање његове личности одвијало се у складу са интересима и потребама робовласничке класе, што се најбоље може објаснити сагледавањем наставне праксе у Спарти, Атини и Риму⁴. Анализа наставне праксе показује да је ученик нешто повољнији положај имао у Атини, где се, поред војничког, стицало опште образовање што је подразумевало познавање филозофије, политике, науке, уметности и права, а ученик је чак имао право и да бира учитеља. Ипак, чињеница да је било покоравања, механичког усвајања знања без значајније психичке активности, телесног кажњавања, слепог поштовања ауторитета учитеља, васпитања за потребе одређене друштвене класе, а да притом нису постојали услови за формирање научног погледа на свет, упућује на закључак да је у школама робовласничког друштва ученик био у подређеном положају, односно у позицији објекта.

Када је 476. године пропало Римско царство, пропало је и робовласничко друштво, а настао је нови феудални друштвени систем. Тада сву власт у држави преузима црква, која је имала монопол над свим аспектима живота и рада, па самим тим и над науком и васпитањем. Наука је сматрана „слушкињом теологије”, а васпитање је имало религиозни карактер (Сенић, Petrović, 2005, стр. 66). За учитеље су постављани свештеници који су проповедали безусловну покорност, трпљење, умереност, рад и аскетизам, а циљ наставе био је васпитавање у духу послушности и оданости према Божјој вољи (Ковачевић, 2017, стр. 646). Друштвене промене које су карактерисале феудални друштвени систем утицале су на карактер васпитања, тако да су прве школе у феудализму биле црквене (манастирске, катедралне и парохијске) и у њима су се уче-

⁴ Васпитање у Спарти било подређено војничкој дисциплини. Млади у школама васпитавани су тако да у извршавању свих задатака буду послушни храбри, издржљиви, сурови и лукави у борбама, док су за непослушност били сурово кажњавани. Насупрот томе, у Атини се инсистирало на хармонијском развоју ученика (калокагатија), а значајна пажња поклањала се умном, моралном и физичком васпитању. У првим школама Рима, у складу с војничким уређењем, владала је строга дисциплина, при чему није изостајало ни тешко физичко кажњавање и учење напамет. Касније, с појавом М. Ф. Квинтилијана (Marcus Fabius Quintilianus, 35–96. г. н. е.), ученици су вежбали говорништво јер се сматрало да само добри говорници (оратори) могу да смире унутрашње побуне и сукобе.

ници припремали за будуће свештенике. Настава се у њима темељила на механичком учењу црквених књига, које су ученици прво преписивали, а затим из њих учили напамет, на латинском језику. Отуда су читање, писање и латински језик чинили основу наставног рада. У настави су примењиване пасивне методе, учило се без разумевања, и то само оно што је од користи за обављање посла и што је било у интересу феудалне друштвене елите, а улога наставника била је доминантна. У тако организованог настави ученик је био „само пасивни реципијент и репродукцент наставних садржаја и од њега се захтевало да пажљиво слуша предавања и што је могуће веродостојније памти и репродукује оно што је наставник саопштавао” (Мијановић, 2008, стр. 14). Тако стање у наставној пракси феудалног друштва коју карактерише подређеност ученика ауторитету црквене догме и наставнику имало је за поселедицу да се у најширем друштвеном миљеу формира схватање да је положај ученика у периоду феудализма био најнеповољнији од кад постоји организована настава и поучавање.

Појава хуманизма и ренесансе и даљи развој друштвених односа створили су услове за појаву нових идеја и у организацији наставе. Суштина тих идеја садржана у захтевима да се измире разум и религија, ускладе вера и наука и формира нови поглед који човека ставља у центар интересовања. Хуманисти су били оштри критичари феудалног друштвеног поретка, па самим тим и оштри критичари црквеног монопола над васпитањем и образовањем. Такође, били су против кажњавања ученика и изражавали незадовољство због њиховог положаја и улоге у настави феудалне епохе. На тај начин значајно су допринели развоју схватања о неопходности промене положаја ученика у настави. Према њиховом схватању, ученик је најважнији фактор наставе, па у складу с тим, инсистирали су на уважавању личности ученика и поштовању његове природе. Такође, значајна пажња поклањана је и интелектуалном васпитању ученика, критиковано је просто механичко учење и указивано на значај самосталне ученичке активности у процесу стицања знања у настави. Један од најпознатијих педагога хуманиста М. Монтењ (Michel de Montaigne, 1533–1592) сматрао је „да је нужно уочити не простим слушањем већ сопственим радњама, како би знање било унутрашња тековина” (Montaigne, 1953, стр. 54).

Друштвене промене које су настале појавом новог буржоаског друштва, које карактерише интензиван развој индустрије, захтевале су образованију радну снагу. То је утицало да школство добије на масовности и квалитету. Та појава никако није последица племенитих побуда буржоазије да подигне културни ниво широких народних слојева већ је, пре свега, последица настојања да се обезбеди већа ефикасност производње и већа добит у експлоатацији људског рада и технике (Filipović, 1988, стр. 58). Нарастајућа индустрија са знатно модернијим средствима за производњу у односу на раније периоде захтевала је и знање које је било основни услов за стварање профита, па је владајући слој био заинтересован да се млади, кроз школски систем, припремају да буду добри произвођачи и послушни грађани који ће поштовати грађански систем вредности (Vilotijević, 1999, стр. 88). Претходно наведене констатације упућују на закључак да је основна тенденција наставе у буржоаском друштву била и остала индоктринираног условљена и усмерена. Формирање лојалног грађанина који ће за владајућу класу производити вишак вредности и истовремено чувати тај систем, основна је преокупација идеолога, планера и верификатора наставе (Filipović, 1988, стр. 58). Ипак, и поред таквог односа, а под утицајем развоја науке,

технике, производње, културе и цивилизације стварају се услови за усавршавање наставе и промену положаја, улоге и односа ученика и наставника у њој. Томе су, свакако, допринела и схватања бројних филозофа, социолога, педагога и психолога⁵ тога времена, чија се суштина огледа у критици „старе школе” коју је карактерисала социјална подвојеност, објекатска позиција, односно подређени положај ученика у настави, недовољна активност ученика (механичко усвајање и репродуковање наученог), крута организација наставног рада, физичко кажњавање и омаложавање ученика од стране наставника. Њихова схватања допринела су настанку нових идеја и стварању „повољне друштвене климе“ за афирмацију субјекатске позиције ученика, односно уважавања ученикове личности, прилагођавања наставе ученику и његовим природним способностима, стицања знања властитом интелектуалном активношћу, као и развијања логичког мишљења.

Савремене друштвене промене и њихов утицај на положај и однос наставника и ученика у настави

Друштвени развој је веома сложен, противречан и вишедимензионалан процес. То је поливалентна категорија и она обухвата низ повезаних промена и развојних процеса којима се целина друштвеног живота, или пак неки његов значајан део, усмерава у сагласности с позитивним фундаменталним вредностима човекове егзистенције и еманципације (Nedeljković, 2010, str. 19). Корените друштвене промене увек подразумевају промене структуре и институција, промене друштвених вредности, друштвеног карактера, друштвене психологије и духа друштва уопште (Кокović, 1998, str. 319). У контексту претходно реченог треба посматрати и промене у образовању и настави. Оне представљају одговор на друштвене околности у којима се реализује васпитно-образовни процес, али и на

„најновија достигнућа васпитно-образовне теорије и праксе, нова психолошка сазнања о учењу и развоју личности, као и о достигнућима других за образовање и васпитање референтних наука, посебно социологије, која као општа наука о друштву тежи да се уздугне до општег и систематског сазнања о систему односа којима се друштвени живот испољава и његовим разноликим творевинама” (Slović, 1986, str. 77).

С обзиром на то да их карактеришу све три компоненте транзиције (прелазак из тоталитарног у демократски политички систем, надвладавање дубоке структуралне економске кризе изградњом економије слободног тржишта и модернизација која подразумева прилагођавање глобалним променама и глобализацији), друштвене околности у којима се код нас реализује васпитно-образовни процес у последње

⁵ Ј. А. Коменски (Joanes Amos Komenius 1592–1670), Џ. Лок (John Locke, 1632–1704), Ж. Ж. Русо (Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778), Ј. Х. Песталоци (Johann Heinrich Pestalozzi, 1746–1827), Ј. Ф. Хербарт (Johann Friedrich Herbart, 1776–1841), Ф. Фребел (Friedrich Wilhelm August Fröbel 1782–1852), А. Дистерверг (Friedrich Adolph Wilhelm Diesterweg, 1790–1866), О. Конт (Auguste Conte, 1798–1857), Е. Диркем (David Émile Durkheim, 1858–1917), Џ. Дјуи (John Dewey, 1859–1952), Г. Кершенштајнер (Georg Kerschensteiner, 1854–1932), К. Д. Ушински (Константин Дмитриевич Ушинский, 1824–1871), Е. Торнајк (Edward Lee Thorndike, 1874–1949).

три деценије могу се назвати транзицијским. Транзиција у образовању је саставни део сваке друштвене транзиције, која обухвата и демократизацију школа (промене у односима актера образовања, на релацијама наставник–ученик, директор–наставник, школа–родитељи, и у свим другим релацијама), промене у финансирању (школе на тржишту, маркетинг, борба за ученике, слободно тржиште уџбеника), као и модернизацију у смислу излажења у сусрет новим потребама, захтевима за квалитет и увођење нових парадигми (нови курикулуми, школско развојно планирање, самовредновање и вредновање квалитета рада школа, инклузивно образовање и васпитање, професионални развој наставника ка новим улогама, итд.) (Bera & Jerković, 2015, str. 232). образовање је данас, у идеалном случају намењено свима, тако да свако мора бити у стању да:

- држи корак с новим знањима које мора умети да процењује,
- управља брзим протоком информација и међуљудским комуникацијама,
- брзо и ефикасно прелази с једне врсте производа и услуга на другу,
- ради у различитим окружењима и
- толерише и поштује разлике међу појединцима и групама које користи као

предности (Demetriu, 2013, str. 40).

Измењени односи унутар школске организације на релацији наставник–ученик не могу се посматрати изоловано и изван дубоких друштвених промена које карактеришу савремено друштво; они нису ништа друго него одраз друштвених промена које су настале као последица развоја друштва. У том контексту треба истаћи да на карактер и природу промена у образовању и настави у глобалном друштву, утичу два кључна процеса: процес модернизације и процес демократизације. Када је у питању модернизација, може се рећи да је она одређена утицајима који су настали као последица експанзије знања, развоја науке, технике и технологије и да утиче на модернизацију система образовања и васпитања у оном домену који се односи на стварање општих услова за рад школе. С друге стране, процес демократизације односа у образовању и настави почива на демократизацији друштва уопште, што за последицу има стварање услова за успостављање нових „демократскијих” односа између наставника и ученика.

Највећа промена која данас „потреса” савремену школу, а која је настала као последица глобалних друштвених промена, јесте свест о измењеној улози наставника са већ практичним последицама у организацији и извођењу наставног процеса. Не тако давно, преовладало је схватање да ће напредак науке, технике и технологије и процес глобализације „истиснути” наставника из школе и наставе. Међутим,

„савремене анализе тенденција у области образовања показују управо супротно и у њима се посебно истиче да је наставник кључни носилац глобалних промена, да се налази у центру образовне реформе, али и да је неопходна реконструкција његове досадашње улоге” (Zobenica & Stipančević, 2017, str. 110).

У савременом друштву које карактерише висок ниво развоја и примене информационе технологије

„наставници се не цене на основу акумулираног знања, нису складиште знања које они само преносе младим генерацијама, већ се на њих гледа као на партнере у

заједничком фонду знања које они треба да организују стављајући себе у улогу да представљају претходницу промена” (Delor, 1996, str. 105).

То значи да у савременој школи наставници престају бити „искључиви” руководиоци васпитно-образовног рада и претварају се у вође и саветодавце, тј. оне који контролишу, процес стицања и примене знања у настави и подстичу ученике на самосталани рад и самоучење. Да би остварили ту улогу, наставници треба да буду осетљиви на дубоке промене које модерна информациона и савремена образовна технологија развијају у когнитивним процесима ученика (Delor, 1996, str. 105). Наставници, дакле, све више имају задатак да опреме ученике знањима, вештинама и ставовима који ће им бити потребни у друштву које је у константној промени, што значи да се тежиште образовања, с преношења конкретних знања, премешта ка изграђивању вештина аутономног, саморегулисаног целоживотног учења (Beaga & Jerković, 2015, str. 230).

Полазећи од чињенице да је настава најорганизованији и најсистематичнији начин стицања знања заснована као заједнички акт учесника наставног процеса (наставника и ученика), поставља се питање: како осигурати да ученик буде субјект у настави, а да се не наруши логичка и дидактичка структура наставног процеса и улога наставника у њему? Јер

„експлицитан захтев за субјекатском позицијом подразумева да ученик сам одређује циљеве, бира наставне садржаје, облике и методе наставног рада, да самостално учи а не да буде поучаван, да сам вредније сопствено васпитно-образовно постигнуће” (Mijanović, 2008, str. 14–15).

У циљу стварања услова за превазилажење проблема који у овом домену постоје, истиче се захтев за партнерским односом наставника и ученика у савременој настави. Захтев за партнерским односом између наставника и ученика изведен је из природе васпитно-образовног рада, који се битно разликује од свих осталих активности у друштву и његовим установама и организацијама (Malić, 1972, str. 134). Та карактеристика васпитно-образовног рада огледа се у чињеници што у њему немамо предмет рада, односно материјал на који је усмерена радна активност у његовом класичном значењу, већ је предмет рада ученик живо, социјално и друштвено биће које пружа отпор обликовању и мењању, уколико и само не учествује у том процесу. Наћи прави однос између наставника и ученика темељно је питање савремене школе и наставе, што указује на то да је партнерски однос комплексан социолошки феномен, који увек подразумева одређене везе, комуникацију, одговорност и релације, а партнерске везе су увек и социјалне везе и односи.

Опште је познато да се у традиционалној настави остварује дијада наставник–ученик, коју карактерише изражена асиметричност у искуству и компетенцијама у корист наставника. Та асиметричност не би требало да постане асиметричност моћи, већ би требало да поприми облик сарадње коју наставник подстиче, а ученик је у тој сарадњи активни чинилац сопственог развоја (Pavlović, 2004, str. 151). То је могуће остварити једино онда када је положај ученика и наставника у организацији и реализацији наставног процеса симетричан, јер партнери су равноправни једино онда када су усмерени на исти циљ, кад имају једнаку моћ и кад су подједнако одговорни за његову реализацију. Такав однос подразумева осавремењивање наставе

и наставних програма и флексибилнији васпитно-образовни систем у којем ће наставници и ученици имати више слободе. Наставници у погледу избора садржаја и њиховом прилагођавању потребама савременог друштва, а ученици у погледу избора активности према сопственим интересовањима. Оптимализовање наставног садржаја, такође, може да буде у функцији ефикасности наставе, јер би то наставницима пружио могућност да применом широког спектра наставних метода и иновативних модела, који афирмишу субјекатску позицију ученика, квалитетније обраде одређене наставне јединице и тако ставе ученика у ситуацију да самостално стиче знања, вештине и навике неопходне за разумевање друштвених промена, као и за живот у савременом друштву.

Партнерски однос, карактерише комплементарност потреба и очекивања наставника и ученика. То значи да од тога колико су ученици и наставници партнери зависи могућност превазилажења различитих облика дискриминације, што даље отвара могућност да у савременој настави лична слобода поприми обележје шире друштвене слободе. Да би се то остварило, потребно је створити одређене услове који подразумевају:

- ослобађање од личних ограничења која спутавају развој,
- ослобађање од идеолошких ограничења и зависности од ауторитета,
- развој и изражавање личних продуктивних потенцијала и
- стварање комуникацијске заједнице у којој се могу наћи саговорници и саучесници у процесу остваривања заједничких вредности и визије (Bognar & Simel, 2013, str. 149).

Дакле, акценат у савременој настави треба ставити на стварање услова који подразумевају већу слободу њених учесника у исказивању личних потреба, жеља и амбиција. Партнерски односи, али и сви други односи у настави, треба да буду усмерени на природније и ефикасније учење и да почивају на схватању да заједно са ученицима уче и њихови наставници. Стога наставници треба да су у процесу наставе и учења више усмерени на социјализацију, док су ученици више усмерени на садржај учења који им је у традиционалној настави често наметнут (Mikanović, 2015, str. 53).

Међутим, и поред значајних помака који су настали као последица утицаја глобалних друштвених промена, а оне су у земљама у транзицији нарочито интензивирани у последњој деценији прошлог и на почетку овог века,

„у пракси васпитно-образовних институција и њиховом вођењу приметна је спорост у прихватању нових сазнања и промена, неразумевање потреба за адаптацијом на услове и потребе савременог друштвеног дискурса, инсистирање на томе да се ствари раде на добре проверене начине (правило добре праксе)” (Zobenica & Stipančević, 2017, str. 109).

Изузетно је мала заступљеност модерних облика рада у школи у којој и даље доминира предавачка настава, а мало се примењују активно учење, истраживачке методе, индивидуализована настава и други облици рада који су усмерени на ученике и омогућавају њихово веће учешће у наставном процесу, развијају њихове више менталне процесе, мотивацију за учење, оспособљавају их за функционалну примену знања и даље учење и рад. Анализа дата у Стратегији развоја образовања у Србији до 2020. године показује да

„иако су кроз разне пројекте развијени такви облици рада и неки од њих су прошли и међународну проверу, они веома тешко постају део редовног система, вероватно зато што изискују радикалне промене у схватању природе процеса наставе и улоге наставника и ученика у њему” (MPN, 2012, str. 32).

Поред тога, анализа дата у овом документу указује и на проблеме у домену наставних планова и програма, међу којима се посебно издвајају следећи:

- планови и програми су обимни и нефлексибилни и једнако се спроводе у школама с великим бројем ученика у разреду и у комбинованим одељењима,
- концепт изборне наставе није разрађен нити добро постављен,
- према актуелним наставним програмима, не постоји никаква могућност избора ни за ученике, ни за саму школу,
- програми су још увек писани као листе тема и садржаја,
- предмети су слабо повезани, што онемогућава интегрисање садржаја и тематску наставу,
- постоји стални притисак да нови садржаји постану школски предмети,
- неке уметничке дисциплине (драма, балет, филм, креативне индустрије, дизајн, фотографија) нису укључене у програм, не јављају се ни као садржај, ни као метода рада у наставној или ваннаставној активности школе.

Такво стање за последицу има то да су ученици и даље „пренатрпани” наставним обавезама, да немају довољно мотивације за активно учешће у организацији и реализацији наставног процеса и да је код њих, још увек, евидентно одсуство критичког мишљења, а због индивидуалних разлика које постоје међу ученицима, њихова активност варира у зависности од наставног предмета, садржаја наставне јединице, доминантног облика и методе наставног рада, узраста и предзнања ученика, врсте школе, као и стила рада и понашања наставника.

Када су у питању наставници, најчешће се говори о њиховој неадекватној припреми за знатно сложеније и одговорније улоге, лошој мотивацији за рад и незавидном социјалном и друштвеном положају, преоптерећености недељним фондом часова и осталим програмским обавезама. Поред тога, наставници нису слободни ни у одабиру наставних садржаја, јер су они прописани наставним плановима и програмима, па у том контексту треба сагледати и аутономију наставника која подразумева њихову активност, могућност у избору и доношењу одлука, али и одговорност за изборе, одлуке и њихове последице. Подизање квалитета рада наставника један је од најделотворнијих начина да се унапреди квалитет образовања, а самим тим и створе услови за афирмацију партнерског односа између ученика и наставника и субјекатске позиције ученика у настави. Нажалост, анализа дата у Стратегији развоја образовања у Србији до 2020. године (2012, str. 32, 143–155) показује да је и поред одговарајуће квалификационе структуре евидентна ниска обученост наставника за савремени концепт наставе и реализацију постављених циљева и стандарда, па у пракси још увек доминира стари концепт образовања наставника. Такође, евидентна је и негативна селекција наставника, неуједначен је квалитет обуке студената будућих наставника на факултетима, мало је практичног рада, а недовољно педагошко-психолошке и дидактичко-методичке обуке. Исто тако, не постоји обука за саветовање, за рад у комбинованим одељењима и малим школама, а полагање стручних испита и полагање за лиценцу измештено је с наставничких факултета, па

је тиме ангажован мањи број компетентних стручњака и нижи је квалификациони ниво за оцену педагошко-психолошке обучености будућих наставника.

Претходно наведене анализе и констатације упућују на закључак да организација васпитно-образовног рада, наставних и ваннаставних активности још увек знатно заостаје за савременим друштвеним и научно верификованим сазнањима и да између захтева за партнерским односима ученика и наставника у наставном процесу и актуелне наставне праксе и даље постоји озбиљан раскорак. Да би наставници и ученици постали истински партнери у васпитно-образовном раду и настави, потребно је извршити радикалне промене у свим структурама и компонентама васпитно-образовног и наставног система. Тим пре ако се има у виду неспоран став да су ученици и наставници незаменљиви чиниоци и протагонисти јединственог наставног процеса, у којем је партнерски однос готово немогућ без њиховог међусобног уважавања. У складу с тим, треба истаћи да се однос ученика и наставника не може мењати само на основу декларативно израженог циља и задатака васпитања и образовања или на основу идеја и захтева оних који те промене иницирају. То је комплексан друштвени и социјални проблем чије решење подразумева изградњу функционалног система образовања наставника и постојање високог степена демократизације друштвено-економских односа, што је основна претпоставка и услов за стварање повољне друштвене климе за афирмацију захтева: наставници и ученици партнери у организацији и реализацији васпитно-образовног рада и настави.

Закључак

Положај и однос ученика и наставника у настави мењао се сагласно друштвеним променама које су карактерисале поједине епохе друштвеног развоја. То је логична закономерност будући да су образовање и настава друштвено детерминисане и контролисане делатности. Реч је, дакле, о једном веома значајном подсистему ширег друштвеног система. Зато је готово немогуће да се озбиљније промене у образовању и настави могу спроводити ако се не реализују пројектоване трансформације унутар интегралног општедруштвеног система. Анализа историјског развоја школе и њеног васпитно-образовног система показује да су ученици, углавном, имали пасивну, подређену, а веома често и понижавајућу улогу у односу на наставнике. Истина, у неким краћим периодима развоја школства положај ученика је био нешто повољнији, али они готово никада у васпитно-образовном процесу нису били оно што је требало да буду – његови најважнији чиниоци, равноправни актери и истински субјекти.

Инфериорна позиција ученика у односу на наставнике није се значајније мењала од конституисања разредно-часовног система наставе, па све до последњих деценија двадесетог века обележених процесом глобализације, која је довела до крупних економских, друштвених и политичких промена, посебно у земљама у транзицији. Иако она, пре свега, подразумева ширење либералне идеологије, креирање слободног тржишта и интензивнију размену и повезивање локалних подручја, глобализација има и друге друштвене и културне последице. Да би се одговорило њеним захтевима, неопходно је поседовање вештина као што су флекси-

билност, мобилност, тимски дух, као и социјалне и интеркултуралне компетенције. С обзиром на брзину и свеобухватност деловања ових промена, потребно је да се и васпитање и образовање прилагоде захтевима глобализације. У том контексту поставља се питање какво нам образовање данас треба како би се појединци припремили за изазове савременог живота, јер друштвене промене увек подразумевају нове аспирације, тежње и интересовања, што намеће и нове захтеве образовању. У складу с тим преиспитују се положај, улога и однос ученика и наставника у наставном процесу, јер је и њихова интеракција условљена глобалним променама које појединцима постављају знатно веће захтеве у односу на раније периоде.

Иако је у не тако давној прошлости преовладаво схватање да ће друштвене промене и развој науке, технике и технологије полако истиснути наставника из школе и процеса учења, то се није десило, а анализе савремених тенденција у образовању показују да је он кључни носилац глобалних промена, да се налази у центру образовне реформе, али да је неопходна реконструкција његове досадашње улоге. Измењена улога наставника подразумева да он у савременој школи престаје бити „искључиви” руководиоца васпитно-образовног рада, основни носилац свих акција учениковог формирања и претвара се у вођу и саветодавца, тј. онога ко контролише ученикову активност и подстиче га да самостално учи, што ствара услове за афирмацију субјекатске позиције ученика у процесу формирања његове личности. Међутим, развијање свести о потреби промене наставничке улоге у процесу организације и реализације наставног процеса отвара проблем чија се суштина састоји у питању: како осигурати да ученик буде субјект у настави, а да се не наруши логичка и дидактичка структура наставног процеса и улога наставника у њему? У циљу стварања услова за превазилажење проблема који у овом домену постоје, истиче се захтев за партнерским односом наставника и ученика у савременој настави који произилази из природе васпитно-образовног рада, а који карактерише комплементарност потреба и очекивања наставника и ученика, као и већа слобода њених учесника у исказивању личних потреба, жеља и амбиција.

Међутим, и поред значајних помака који су у домену односа наставник–ученик настали као последица утицаја глобалних друштвених промена, тридесетак година након њиховог увођења и спровођења у нашој земљи, као и у већини земљама у транзицији, спремност школе да напусти традиционалну образовну парадигму и ученицима препусти одговорност за сопствено напредовање, није на жељеном и потребном нивоу. Као последица таквог стања и односа, између савремених теоријских приступа, реформских тенденција и наставне праксе још увек постоји велики раскорак. Партнерски однос између наставника и ученика јесте комплексан друштвени и социјални проблем који своју потпуну афирмацију не може доживети само на основу декларативног изражавања, идеја и захтева. За то су потребне радикалне промене у свим структурама и компонентама васпитно-образовног и наставног система, али и друштвеног система уопште, почев од стварања функционалног система образовања наставника и превазилажења транзиционих проблема (снижена куповна моћ, висока стопа незапослености и сиромаштва) до остваривања високог степена демократизације друштвено-економских односа.

Zvezdan M. Arsić¹

Tatjana S. Radojević²

University of Pristina with temporary

Head Office in Kosovska Mitrovica

Faculty of Philosophy, Department of Pedagogy

Kosovska Mitrovica (Serbia)

THE IMPACT OF SOCIAL CHANGE ON THE POSITION AND RELATIONSHIP OF TEACHERS AND STUDENTS IN TEACHING³

(Translation In Extenso)

Abstract: The last decade of the XX and the beginning of the XXI century of society in transition was marked by major social changes. These changes, which are characterized by the transformation from the traditional to the contemporary approach, lead to numerous changes in the educational and teaching theory and practice. The essence of the changes in the educational sphere is focused on the understanding of the connection between the development of society and education, the transformation of the system of education, as well as the examination of the position and relationship of teachers and students in teaching. Teaching is a social category in which the goals and tasks of upbringing and education are fulfilled in the most organized and systematic way, characterized by socio-historical conditionality and foundation. Acknowledging this fact, as well as the aforementioned findings and requirements, the primary focus of the paper is directed towards descriptive-historical study and analysis of the impact of social changes on the position and relationship of teachers and students in teaching throughout the historical development of society, with special attention to the impact of current social change in this domain.

Keywords: social development, social change, education, student, teacher.

Introduction

As a consequence of changed social relations, the development of knowledge, science and technology, great changes have taken place at the present stage of social development. Although they are no novelty in theory or practice, the changes that are taking place in modern society, due to the many characteristics that characterize them, are

¹ zvezdanars69@gmail.com

² tatjana.radojevic@yahoo.com

³ The paper is the result of work under the project *Kosovo and Metohija between national identity and Euro-integrations* (III 47023), funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

significantly different from those in earlier periods of civilizational development, with speed and universality being among the most important ones. Social change and efforts to build democratic and pluralistic political systems are reflected in the educational system. Thus, for example, in many countries, especially in Southeast Europe, characterized by a post-socialist transition to a market economy, teaching is being freed from ideological rigidity and totalitarianism, and education for democracy and human rights has been incorporated into existing curricula, or introduced in the form of new courses. The functions of national education authorities are also being reduced, and educational institutions are given greater autonomy and opportunity for new initiatives. In the context of these changes, there is also the issue of the position and relationship of teachers and students in the teaching process, with the aim of solving problems in this domain in a fundamental, and not merely declarative way.

However, despite efforts to transform education systems in transition countries in line with the requirements of modern society, there are still many problems. The biggest obstacle is resistance to change, especially regarding those whose main task is to directly introduce changes in the educational process, then lack of material resources for their preparation and introduction, insufficient and inadequate planning and direction of their introduction, etc. As a consequence of this situation, the realization of the teaching process is still dominated by a frontal way of teaching, the oral presentation method and, most often, one-way communication in which the student is a passive listener and recipient of the information to be memorized and reproduced in order to prove that he/she has learned them.

The main goal of changes in education in contemporary society should be to dynamize the teaching process and change the position of teachers and students. In modern organized teaching, the teacher should not be an "exclusive" lecturer, but, above all, the organizer of more dynamic teaching that will be implemented using different methods and forms of work. This is one of the essential assumptions for the student to become an actor in learning, development and training for understanding current social changes and involvement in contemporary social flows, as opposed to being a passive listener.

The impact of social change on the position and relationship of teachers and students in teaching throughout the historical development of society

Teaching is a specific human activity and a special phenomenon in the development of society. As such, teaching has a distinct social component and socio-historically conditioned development initiated during the period of dissolution of the tribal community, with the emergence of slave-holding socio-economic relations. The socio-historical conditionality of teaching in its essence and in its appearance always expresses the unity and reciprocity of general social relations and categories from which its function derives (Prodanović & Ničković, 1974, p. 27).

In each historical epoch, the purpose and tasks of teaching were aligned with the needs of the times, according to current social ideals and aspirations, which suggests that they cannot be prescribed once and for all. This is quite understandable given that they are

“defined and supported by the most influential social elite, who through their goals and tasks always strive to control not only the educational system, but also the basic directions of social development, that is, the distribution of total social power” (Mijanović, 2008, p. 18).

In the original human community, there were no schools or classes, and the education of its members was accomplished through daily productive work, which was a social and work educational institution. The stratification of the original (classless) tribal communities led to a change in the form of social community, interpersonal relationships, modes of production, and the system of upbringing and education. The social changes that have arisen with the advent of private property have led to economic and social inequalities. The slaveholding layer was distinguished, which, being economically empowered and socially privileged, enslaved and exploited the weaker layers transforming them into slaves and subordinates. This led to the creation of two antagonistic and irreconcilable social layers – the exploitative and the exploited. The educational system was developed on this basis. With the advent of special institutions (institutes, schools) for the upbringing and education of young generations, teaching was organized as a separate educational activity intended exclusively for the children of slave owners. What characterized teaching in schools in slave-holding societies is that the student was in a subordinate position with respect to the teacher, blindly obedient, and the modeling of his/her personality was conducted in accordance with the interests and needs of the slave-owning class, which can best be explained by observing the teaching practice in Sparta, Athens and Rome⁴. The analysis of teaching practice shows that the student had a somewhat more favorable position in Athens, where the students received general education in addition to the military one, which meant knowledge of philosophy, politics, science, art and law, and the student even had the right to choose a teacher. However, the fact that there was submission, mechanical acquisition of knowledge without significant mental activity, corporal punishment, blind respect for the authority of teachers, education for the needs of a particular social class, without the conditions for forming a scientific worldview, suggests that in the schools of the slave society the student was in a subordinate position, that is, in the position of the object.

When the Roman Empire collapsed in 476, the slave-holding society collapsed with it and a new feudal social system emerged. Then, all power in the state was taken over by the church, which had a monopoly over all aspects of life and work and, therefore, over science and education. Science was considered to be the “servant of theology” and the upbringing had a religious character (Cenić, Petrović, 2005, p. 66). Priests were appointed teachers, and preached unconditional obedience, suffering, moderation, work, and asceti-

⁴ Education in Sparta was subject to military discipline. The young people were educated in schools in such way that in performing all their tasks they were obedient, brave, enduring, cruel and cunning in fight, and they were severely punished for disobedience. In Athens, by contrast, students' harmonious development (*kalokagathia*) was insisted upon, and considerable attention was paid to mental, moral and physical education. In the first schools of Rome, in accordance with the military arrangements, strict discipline prevailed, without severe physical punishment and learning by heart. Later, with the advent of M. F. Quintilianus (Marcus Fabius Quintilianus, 35-96 AD), students practiced oratory skills because it was thought that only good orators could calm internal rebellions and conflicts.

cism, and the aim of the teaching was to educate in a spirit of obedience and devotion to the will of God (Kovačević, 2017, p. 646). The social changes that characterized the feudal social system affected the character of the upbringing, so that the first schools in feudalism were churches (monastery, cathedral and parish churches) that prepared students to be future priests. The teaching in them was based on mechanical learning from church books, which were first transcribed and then memorized by students in Latin. Hence, reading, writing and Latin formed the basis of teaching. Passive methods were used in teaching, learning without understanding, and only the skills that were useful for the job and in the interest of the feudal social elite, and the role of the teacher was dominant. In such organized teaching, the student was “merely a passive recipient and a reproducer of teaching content, and was required to listen carefully to the lectures and to remember and reproduce as accurately as possible what the teacher had communicated” (Mijanović, 2008, p. 14). Such a situation in the teaching practice of feudal society, characterized by the subordination of students to the authority of church dogma and teachers, caused in the broadest social milieu the understanding of the position of students in the period of feudalism as the most unfavorable one since the beginning of organized teaching.

The emergence of humanism and the Renaissance and the further development of social relations created the conditions for the emergence of new ideas in the organization of teaching. The essence of these ideas is contained in the demands to reconcile reason and religion, to reconcile faith and science, and to form a new view that places man at the center of interest. The humanists were harsh critics of the feudal social order, and consequently harsh critics of the church monopoly on education and upbringing. They also opposed student punishment and expressed dissatisfaction with their position and role in teaching in the feudal epoch. In this way, they significantly contributed to the development of understanding the need to change the position of students in teaching. According to their understanding, the student is the most important factor of teaching, and accordingly, they insisted on appreciation of the students’ personality and respect for their nature. Also, considerable attention was paid to the intellectual upbringing of students, criticism of simple mechanical learning and the importance of independent student activity in the process of gaining knowledge in teaching. One of the most famous humanist educators M. Montaigne (Michel de Montaigne, 1533–1592) considered “that it is necessary to observe not by mere listening but by one’s own actions, in order that knowledge be an inward flow” (Montaigne, 1953, p. 54).

The social changes created by the emergence of a new bourgeois society, characterized by intense industrial development, required a more educated workforce. This has influenced the education to gain mass and quality. This phenomenon is by no means a consequence of the noble motives of the bourgeoisie to raise the cultural level of the broad layers, but, above all, of the effort to ensure greater production efficiency and greater profit in the exploitation of human labor and technology (Filipović, 1988, p. 58). The growing industry with much more modern means of production than in earlier periods required knowledge, which was a basic condition for profit generation, so the ruling class was interested in preparing young people, through the school system, to be good producers and obedient citizens who would respect the civic value system (Vilotijević, 1999, p. 88). The foregoing points to the conclusion that the basic tendency of teaching in bourgeois society was and remains indoctrinated and directed. The formation of a loyal citizen who will

produce surplus value for the ruling class while safeguarding that system is a fundamental preoccupation of ideologists, planners and verifiers of teaching (Filipović, 1988, p. 58). Nevertheless, despite such relationship, and under the influence of the development of science, technology, production, culture and civilization, conditions are created for perfecting teaching and changing the position, role and relationship of students and teachers in it. Of course, this was contributed to by many philosophers, sociologists, pedagogues and psychologists⁵ of the time, whose essence is reflected in the critique of “the old school” characterized by social separation, object position, or subordinate position of students in teaching, insufficient activity of students (mechanical learning and reproduction of what has been learned), rigid organization of teaching, physical punishment and disparagement of students by teachers. Their understanding contributed to the emergence of new ideas and the creation of a “favorable social climate” for the affirmation of students’ subject position, i.e. of the respect for the students’ personality, adaptation of teaching to students and their natural abilities, acquiring knowledge by own intellectual activity, as well as developing logical thinking.

Contemporary social changes and their impact on the position and relationship of teachers and students in teaching

Social development is a very complex, contradictory and multidimensional process. It is a polyvalent category, and it encompasses a series of related changes and developmental processes that direct the whole of social life or some significant part of it, in harmony with the positive fundamental values of human existence and emancipation (Nedeljković, 2010, p. 19). Root social change always implies changes in structure and institutions, changes in social values, social character, social psychology and the spirit of society in general (Koković, 1998, p. 319). In the context of the above, changes in education and teaching should also be considered. They are a response to the social circumstances in which the educational process is being implemented, but also to

“the latest developments in educational theory and practice, new psychological knowledge about learning and personal development, as well as the achievements in the education and upbringing of related sciences, especially sociology, which, as a general science of society, seeks to ascend to a general and systematic knowledge of the system of relations by which social life is affected and of its various creations” (Slović, 1986, p. 77).

Considering that they are characterized by all three components of transition (transition from a totalitarian to a democratic political system, overcoming deep structural economic crisis by building a free market economy and modernization which implies adaptation to global changes and globalization), the social circumstances within which the educational process has been taking place over the last three decades can be referred

⁵ John Amos Komenius (1592–1670), John Locke (1632–1704), Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827), Johann Friedrich Herbart (1776–1841), Friedrich Wilhelm August Froebel (1782–1852), Friedrich Adolph Wilhelm Diesterweg (1790–1866), Auguste Comte (1798–1857), David Émile Durkheim (1858–1917), John Dewey (1859–1952), Georg Kerschensteiner (1854–1932), Konstantin Dmitrievich Ushinsky (1824–1871), Edward Lee Thorndike (1874–1949).

to as transitional. Transition in education is an integral part of any social transition, which also includes democratization of schools (changes in the relationship between education actors, teacher-student relationships, principal-teacher, school-parents, and in all other relationships), changes in financing (schools on the market, marketing, the struggle for students, the free textbook market), as well as modernization in terms of meeting new needs, quality requirements and introducing new paradigms (new curricula, school development planning, self-evaluation and evaluation of schools' work quality, inclusive education, professional development of teachers to new roles, etc. (Beara & Jerković, 2015, p. 232). Education today is ideally intended for everyone, so everyone must be able to:

- keep up with the new knowledge and be able to evaluate it,
- manage the rapid information flow and interpersonal communications,
- quickly and efficiently transition from one type of products and services to another,
- work in different environments and
- tolerate and respect differences between individuals and the groups and use them

as strengths (Demetriu, 2013, p. 40).

Changed relationships within the school organization between teachers and students cannot be viewed in isolation and beyond the profound social changes that characterize modern society; they are nothing but a reflection of the social changes that have occurred as a result of the development of society. In this context, it should be noted that the character and nature of changes in education and teaching in a global society are influenced by two key processes: the process of modernization and the process of democratization. When it comes to modernization, it can be said that it is determined by the influences that have arisen as a result of the expansion of knowledge, development of science and technology and that it influences the modernization of the education and upbringing system in the domain related to the creation of general conditions for school operation. On the other hand, the process of democratization of relations in education and teaching rests on the democratization of society in general, which results in the creation of conditions for the establishment of new "more democratic" relationships between teachers and students.

The biggest change that "shakes" the contemporary school today, and which has emerged as a result of global social change, is the awareness of the changed role of teachers with its practical consequences in organizing and delivering the teaching process. Not too long ago, the realization that the advancement of science and technology and the process of globalization would "squeeze" teachers out of schools and teaching was prevalent. However,

"contemporary analyzes of tendencies in the field of education show just the opposite, and they particularly emphasize that teachers are key drivers of global change, that they are at the center of educational reform, but also that their previous role needs to be reconstructed" (Zobenica & Stipančević, 2017, p. 110).

In a modern society characterized by a high level of development and application of information technology,

"teachers are not valued on the basis of accumulated knowledge, they are not a storehouse of knowledge that they only pass on to young generations, but are viewed as part-

ners in a common knowledge pool that they should organize by putting themselves into the role of being the precursors of change” (Delors, 1996, p. 105).

This means that in the modern school, teachers cease to be “exclusive” leaders of educational work and turn into leaders and advisors, i.e. those who control the process of acquiring and applying knowledge in teaching and encourage students to work independently and learn. To fulfill this role, teachers need to be sensitive to the profound changes that modern information and modern educational technology is developing in students’ cognitive processes (Delors, 1996, p. 105). Teachers, therefore, are increasingly tasked with equipping students with the knowledge, skills and attitudes they will need in a constantly changing society, which means that the focus of education is shifting from transferring concrete knowledge to building the skills for autonomous, self-regulated life-long learning. (Beara & Jerković, 2015, p. 230).

Starting from the fact that teaching is the most organized and systematic way of acquiring knowledge established as a common act of the participants of the teaching process (teachers and students), the question arises: how to ensure that the student is the subject in the teaching process without breaking the logical and didactic structure of the teaching process and the role of the teacher in it? Because

“an explicit request for a subject position implies that the student determines the goals himself, chooses the teaching content, forms and methods of teaching, learns independently and is not taught, values his own educational achievement” (Mijanović, 2008, p. 14–15).

In order to create the conditions for overcoming the problems that exist in this domain, there is the requirement for partnership between teachers and students in contemporary teaching. The demand for a partnership between teachers and students is derived from the nature of educational work, which differs significantly from all other activities in society and its institutions and organizations (Malić, 1972, p. 134). This characteristic of educational work is reflected in the fact that it does not have the object of work, that is, the material to which work activity is directed in its classical meaning, but the object of work is a student, a living social being that resists being changed and shaped without having a say in the process. Finding the right relationship between teachers and students is a fundamental issue in contemporary school and teaching, which indicates that partnership is a complex sociological phenomenon that always implies certain relationships, communication, responsibility and relations, and partnerships are always social bonds and relationships.

It is common knowledge that a teacher-student dyad is achieved in traditional teaching, characterized by a marked asymmetry in experience and competence for the benefit of the teacher. This asymmetry should not become an asymmetry of power, but should take the form of co-operation encouraged by the teacher, and in that co-operation the student is an active factor in own development (Pavlović, 2004, p. 151). This can only be achieved when the position of students and teachers in the organization and realization of the teaching process is symmetrical, because partners are equal only when they are directed to the same goal, when they have the same power and are equally responsible for its realization. Such a relationship implies the modernization of teaching and curricula and a more flexible educational system in which teachers and students will have more freedom. Teachers

regarding the choice of content and their adaptation to the needs of modern society, and the students regarding the choice of activities according to their own interests. Optimizing the teaching content can also be a function of teaching effectiveness, as it would provide teachers with the opportunity to apply a wide range of teaching methods and innovative models that affirm the subject position of students, a better processing of certain teaching units, and thus put the student in a position to independently acquire knowledge, skills and habits necessary for understanding social change as well as for living in modern society.

Partnership is characterized by the complementarity of the needs and expectations of teachers and students. This means that the extent to which students and teachers are partners depends on the possibility of overcoming different forms of discrimination, which further opens up the possibility for personal freedom to take on the character of broader social freedom. To achieve this, it is necessary to create certain conditions that include:

- liberation from personal constraints that hinder development,
- liberation from ideological constraints and dependence on authority,
- development and expression of personal productive potentials and
- creation of a communication community in which there are interlocutors and accomplices in the process of realizing common values and visions (Bognar & Simel, 2013, p. 149).

Therefore, in contemporary teaching, the emphasis should be on creating conditions that imply a greater freedom of its participants to express personal needs, desires and ambitions. Partnerships, as well as all other teaching relationships, should be directed towards more natural and effective learning and should be based on the understanding that, together with the students, the teachers are learning. Therefore, teachers should be more focused on socialization in the teaching and learning process, while students should be more focused on the content of learning that is often imposed on them in traditional teaching (Mikanović, 2015, p. 53).

However, despite the significant shifts that have taken place as a result of the impact of global social change, which have been particularly intensified in transition countries in the last decade of the last century and at the beginning of this century,

“there is a noticeable slowness in the operation and management of educational institutions when it comes to accepting new findings and change, non-understanding of the need to adapt to the conditions and needs of contemporary social discourse, insisting that things be done in good proven ways (good practice rule)” (Zobenica & Stipančević, 2017, p. 109).

There is very little representation of modern forms of work in schools that are still dominated by the oral presentation method of work, and little use is made of active learning, research methods, individualized teaching and other forms of work that are student-centered and enable them to participate in the teaching process more, develop mental processes, motivation to learn, train them for the functional application of knowledge and further learning and work. The analysis given in the Strategy for Education Development in Serbia until 2020 shows that

“although various forms of work have been developed through various projects and some of them have passed international review, it is very difficult to make them part of the regular system, probably because they require radical changes in understanding

the nature of the teaching process and the role of teachers and students in it” (MPN, 2012, p. 32).

In addition, the analysis provided in this document points to problems in the area of curricula, among which the following are particularly prominent:

- the plans and programs are extensive and inflexible and implemented in the same way in schools with a large number of students in the classroom and in combined classes,
- the concept of elective courses is neither elaborated nor well-defined,
- under current curricula, there is no possibility of choice for either the students or the school itself,
- programs are still written as lists of topics and content,
- the subjects are poorly connected, which makes it impossible to integrate content and thematic teaching,
- there is a constant pressure for new content to become school subjects,
- some artistic disciplines (drama, ballet, film, creative industries, design, photography) are not included in the program, they do not appear either as content or as a method of working in the teaching or extracurricular activities of the school.

This situation results in the students still being “overburdened” with teaching obligations, lacking sufficient motivation to actively participate in the organization and implementation of the teaching process, with a clear absence of critical thinking, due to individual differences that exist. Among students, their activity varies depending on the subject, the content of the unit, the dominant form and method of teaching, the age and background of the student, the type of school, as well as the style of work and behavior of the teacher.

When it comes to teachers, what is most often discussed is their inadequate preparation for significantly more complex and responsible roles, poor motivation for work and an unenviable social status, overload of weekly classes and other program commitments. In addition, teachers are not free to choose curricula, as they are prescribed, and in this context it is necessary to consider the autonomy of teachers, which implies their activity, ability to choose and make decisions, but also responsibility for choices, decisions and their consequences. Raising the quality of work of teachers is one of the most effective ways to improve the quality of education, and thus create the conditions for affirming the partnership between students and teachers and the subjective position of students in teaching. Unfortunately, the analysis presented in the Strategy for Education Development in Serbia until 2020 (2012, pp. 32, 143–155) shows that, despite the appropriate qualification structure, there is a low teacher training for the modern teaching concept and the realization of set goals and standards, practice is still dominated by the old concept of teacher education. Also, there is an evident negative selection of teachers, an uneven quality of training of students as future teachers during studies at different faculties, little practical work, and insufficient pedagogical-psychological and didactic-methodological training. Likewise, there is no training for counseling, for work in combined classes and small schools, and professional exams and licensing have been removed from the faculties of teaching, thus a smaller number of competent experts is engaged in this process and the qualification level for pedagogical-psychological assessment of future teachers is lower.

The foregoing analyzes and findings suggest that the organization of educational work, teaching and extracurricular activities still lags far behind contemporary social and scientifically verified knowledge, and that there is a serious gap between the requirements for student-teacher partnerships in the teaching process and current teaching practices. In order for teachers and students to become true partners in the educational work and teaching, it is necessary to make radical changes in all structures and components of the educational and teaching system. All the more so given the indisputable view that students and teachers are irreplaceable factors and protagonists of a unified teaching process, in which a partnership is almost impossible without their mutual respect. Accordingly, it should be emphasized that the relationship between students and teachers cannot be changed solely on the basis of the stated purpose and tasks of education and training or on the basis of the ideas and requests of those who initiate these changes. It is a complex social problem whose solution involves the establishment of a functional system of teacher education and the existence of a high degree of democratization of socio-economic relations, which is a basic prerequisite and condition for creating a favorable social climate for the affirmation of demands: teachers and students as partners in the organization and realization of educational work and teaching.

Conclusion

The position and relationship of students and teachers in teaching has changed in accordance with the social changes that characterized certain epochs of social development. This is a logical regularity since education and teaching are socially determined and controlled activities. It is, therefore, a very significant subsystem of the wider social system. Therefore, it is almost impossible that major changes in education and teaching can be implemented if the projected transformations within the integrated social system are not realized. An analysis of the historical development of the school and its educational system shows that, for the most part, students have had a passive, subordinate, and very often humiliating role in relation to teachers. True, in some short periods of school development, the position of students was somewhat more favorable, but they were almost never what they were supposed to be in the educational process - its most important factors, equal actors and true subjects.

The inferior position of students vis-à-vis teachers has not changed significantly since the establishment of the classroom-based teaching system, until the last decades of the twentieth century marked by the process of globalization, which led to major economic, social and political changes, especially in countries in transition. Although it involves, first and foremost, the spread of liberal ideology, the creation of a free market and the intensified exchange and integration of local areas, globalization has other social and cultural consequences. In order to meet its demands, it is necessary to possess skills such as flexibility, mobility, team spirit, as well as social and intercultural competences. Given the speed and pervasiveness of these changes, it is necessary for education to adapt to the demands of globalization. In this context, the question arises as to what kind of education we need today in order to prepare individuals for the challenges of contemporary life, because social change always entails new aspirations and interests, which imposes new demands on education. Accordingly, the position, role and relation-

ship of students and teachers in the teaching process are re-examined, since their interaction is also conditioned by global changes that place greater demands on individuals compared to earlier periods.

Although the notion that social change and the development of science and technology will slowly push teachers out of schools and the learning process is prevalent in the not-too-distant past, analyzes of contemporary educational trends show that they are key drivers of global change, that are at the center of educational reform, but that their current role needs to be reconstructed. The changed role of teachers implies that in the modern school they cease to be the “exclusive” leaders of the educational work, the basic carriers of all actions of the students’ formation and become leaders and advisors, i.e. the ones who control students’ activity and encourage them to learn independently, which creates conditions for the affirmation of the students’ subject position in the process of forming their personality. However, developing an awareness of the need to change the teachers’ role in the organization and realization of the teaching process raises the problem of the essence of how to ensure that the student is a subject in teaching without disrupting the logical and didactic structure of the teaching process and the role of the teacher in it? In order to create the conditions for overcoming the problems that exist in this domain, the requirement for a partnership between teachers and students in contemporary teaching is emphasized, arising from the nature of educational work, which is characterized by the complementarity of needs and expectations of teachers and students, as well as greater freedom of its participants to express their personal needs, desires and ambitions.

However, notwithstanding the significant advancements in the teacher-student relationship that have occurred as a result of the impact of global social change, thirty years after their introduction and implementation in our country, as well as in most countries in transition, the schools’ willingness to leave the traditional educational paradigm and leave responsibility for own advancement to students is not at the desired and necessary level. As a consequence of this situation and relationship, there is still a large gap between contemporary theoretical approaches, reform tendencies and the teaching practice. The partnership between teachers and students is a complex social problem that cannot be fully affirmed by declarative expression, ideas and demands. This requires radical changes in all structures and components of the educational and teaching system, but also of the social system in general, starting from the creation of a functional teacher education system and overcoming transitional problems (reduced purchasing power, high unemployment and poverty) to achieving a high degree of democratization of socio-economic relations.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Beara, M., & Jerković, I. (2015). Social circumstances and teaching profession. *Sociološki pregled* 49 (2), 229–253. [doi:10.5937/socpreg1502229B](https://doi.org/10.5937/socpreg1502229B) [In Serbian]
- Bognar, B., & Simel, S. (2013). Philosophical starting points for positive pedagogy. *Metodički ogleđi* (1), 137–168. [In Croatian]
- Čenić, S., & Petrović, J. (2006). *Education through historical epochs*. Vranje: Učiteljski fakultet. [In Serbian]

- Delors, J. (1996). *Education – hidden treasure*. UNESCO: Report of the International Commission on Education for the 21st Century. Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije. [In Serbian]
- Demetriu, A. (2013). Schooling and learning in modern democratic societies. In W. L. Anderson (ed.) *Teaching oriented learning*. Solun: Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi (prevod: A. Pešikan & Lj. Plaznic), 39–50. [In Serbian]
- Filipović, N. (1988). *Didactics 1*. Sarajevo: IGKRO Svjetlost & OOUR Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Koković, D. (1998). *Cracks of culture*. Beograd: Prosveta. [In Serbian].
- Kovačević, V. (2017). The position and role of students in teaching through historical epochs. *Učenje i nastava* (4), 639–654. [In Serbian]
- Malić, J. (1972). The role of teachers in the formation of students as subjects. *Pedagoški rad* (3-4), 133–142. [In Croatian].
- Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije [MPN] (2012). Education Strategy in Serbia until 2020. *Službeni glasnik Republike Srbije* (7). [In Serbian]
- Mijanović, N. (2008). The subjective position of students in the educational process between declarative and real. *Inovacije u nastavi* (1), 13–22. [In Serbian]
- Mikanović, B. (2015). The principle of freedom and the development of partnerships between students and teachers. *Učenje i nastava* (1), 47–60. [In Serbian]
- Montaigne, M. (1953). *Views of Education*. Beograd: Pedagoško društvo NRS. [In Serbian]
- Nedeljković, M. (2010). *Social change and education*. Beograd: Eduka. [In Serbian].
- Pavlović, B. (2004). Partnerships in teaching as a factor in fostering learning and cognitive development. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* (36), 151–167. [In Serbian]
- Prodanović, T. & Ničković, R. (1974). *Didactics*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Slović, Lj. (1986). *Contemporary sociology*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Vilotijević, M. (1999). *Didactics 1 – The subject of didactics*. Beograd: Naučna knjiga & Učiteljski fakultet [In Serbian]
- Zobenica, N., & Stipančević, A. (2017). The role and competences of teachers in a globalized society. *Pedagoška stvarnost* (2), 107–119. [In Serbian]